

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 2015, Αρ. 1 (2015)

Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά, στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή: Πρακτικά 5ου Συνεδρίου

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ Π.Τ.Δ.Ε.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

5^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ 19-21 Ιουνίου 2015

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και
Θρησκευμάτων

« Λειτουργίες νόησης και λόγου στη συμπεριφορά,
στην εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή »

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2016

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Παπαδάτος Γιάννης
Πολυχρονόπουλου Σταυρούλα
Μπασιτέα Αγγελική

ISSN: 2529-1157

ΑΘΗΝΑ

Έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά
εγχειρίδια: μια ανθρωπολογική προσέγγιση

Μαρία Κάλφα

doi: [10.12681/edusc.239](https://doi.org/10.12681/edusc.239)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κάλφα Μ. (2016). Έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια: μια ανθρωπολογική προσέγγιση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(1), 532-536. <https://doi.org/10.12681/edusc.239>

Έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια: μια ανθρωπολογική προσέγγιση

Κάλφα Μαρία
Κοινωνική Ανθρωπολόγος
Gender Studies (MSc)
marw.k.011@gmail.com

Περίληψη

Στο πλαίσιο αυτού του συνεδρίου, επιχείρησα να προσεγγίσω τις έμφυλες αναπαραστάσεις των σχολικών εγχειριδίων και πως αυτές δημιουργούν πρότυπα για το εκάστοτε φύλο σε συνάρτηση με διάφορες συνιστώσες όπως το επάγγελμα, τις υποχρεώσεις κ.λπ. Το σχολικό περιβάλλον που θα μπορούσε να θεωρηθεί ουδέτερο ως προς σεξιστικά πρότυπα και τις διακρίσεις, δεν τα καταφέρνει, αν αναρωτηθεί κανείς ότι οι εικόνες των βιβλίων αναπαράγουν τις ήδη υφιστάμενες 'διαφορές'. Η ευαισθητοποίηση των μαθητών και των εκπαιδευτικών απέναντι σε θέματα φύλου και η επανανοηματοδότηση των υφιστάμενων αντιλήψεων δύναται να ενεργοποιηθεί με την ευρύτερη μεταβολή παρωχημένων απόψεων και πρακτικών που αντανακλώνται τόσο στον προφορικό και γραπτό λόγο, όσο και στις αναπαραστάσεις (των φύλων εν προκειμένω) στα σχολικά εγχειρίδια.

Λέξεις κλειδιά: φύλο, βιβλίο, σχολείο, εκπαιδευτικός, μαθητής

Abstract

In this conference, I would like to approach the gendered representations of textbooks and how they create patterns for each gender in connection with various components such as profession, duties, etc. The school environment could be considered neutral sexist standards and discrimination will not do if you wonder that images of books reproduce existing 'differences'. Awareness of students and teachers against gender and redefinition existing concepts can be activated with the broader change obsolete views and practices are reflected in both the spoken and written word and in representations (in this case gender equality) in textbooks.

Keywords: gender, book, school, teacher, student

1. Εισαγωγή

Το φύλο συνίσταται σε ένα εγγενές χαρακτηριστικό του ατόμου.¹ Ωστόσο, οι νοσηματοδοτήσεις που αυτό φέρει καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την ζωή του, εκπαιδευτική, επαγγελματική και εν τέλει κοινωνική. Το φύλο αποτελεί μία 'ταυτότητα', η οποία χαρακτηρίζει το κάθε άτομο σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής του. Η εκπαίδευση αποτελεί το πεδίο εκείνο που αναπαράγει τις όποιες ανισότητες και το κατορθώνει αποτελώντας κομμάτι του κοινωνικού ιστού, το οποίο αρχικά τις κατασκευάζει. Ο τρόπος που προσλαμβάνεται το κάθε φύλο βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τους 'Λόγους', όπως τους ορίζει ο Foucault, όπου δρουν ως ιδεολογικοί μηχανισμοί που διαμορφώνουν ευρύτερες κοσμοαντιλήψεις. Οι αντιλήψεις αυτές διαμορφώνουν τις στάσεις των φύλων απέναντι στην εκπαίδευση, αλλά και τις μετέπειτα επαγγελματικές τους επιλογές. Εντούτοις, η συμβολή των

¹ Στο πλαίσιο αυτό, η αναφορά στο φύλο αναφέρεται στο εκ γενετής φύλο, δηλαδή στο βιολογικό (sex) και όχι στο κοινωνικό φύλο (gender).

εκπαιδευτικών μπορεί να συντελέσει σε μία πιο ισότιμη πορεία μέσα σε ένα ευρύτερο περιβάλλον ισότητας και νέων επιλογών. Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να αναδιαμορφωθούν και άλλες πλευρές της εκπαιδευτικής διαδικασίας π.χ. τα σχολικά εγχειρίδια, τα οποία αποτελούν την βασική πηγή γνώσης και κατέχουν έναν κεντρικό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία Όπως υποστήριξε και η Carol Lee Bacchi, κάποιοι βλέπουν την εκπαίδευση σαν τον υπέρτατο εξισορροπιστή.²

2. Οι εκπαιδευτικοί και η αναπαραγωγή έμφυλων στερεοτύπων

Ο λόγος που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί όταν δομούν τις εικόνες του ανδρισμού και της θηλυκότητας και οι αναπαραστάσεις που προκύπτουν από τη δομή αυτή είναι κεντρικής σημασίας (Δεληγιάννη & Αθανασιάδου, 1995:96). Συνεπώς, για να επαναπροσδιοριστούν οι αναπαραστάσεις των μαθητών για τα φύλα συνίσταται να αναδιαμορφωθούν οι αναπαραστάσεις αυτών καθ' αυτών των εκπαιδευτικών. Η ευαισθητοποίηση αυτή μπορεί να συντελεστεί με παρεμβάσεις στο πρόγραμμα κατάρτισης και επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών προς μία μετασχηματιστική και εξορθολογιστική λογική για τα φύλα, τους ρόλους, τις ικανότητες και τις δυνατότητες τους. Τα επιμορφωτικά σεμινάρια και συνέδρια αλλά και τα μεταπτυχιακά προγράμματα μπορούν να συντελέσουν στον προβληματισμό των κυρίαρχων 'Λόγων' και στο γόνιμο διάλογο μεταξύ εκπαιδευτικών και κοινωνικών επιστημόνων με ειδίκευση στα θέματα φύλου. Η ένταξη της έμφυλης διάστασης στην εκπαίδευση, στα τμήματα κατάρτισης εκπαιδευτικών δεν σημαίνει λοιπόν ότι θα υπάρχει αυτόματη αλλαγή και στο κλίμα της τάξης, ότι αλλάζει η δυναμική της αλληλεπίδρασης και ότι δημιουργείται μαθησιακό περιβάλλον που παρέχει ίσες ευκαιρίες στα δύο φύλα (Κογκίδου, 1995:233)

3. Οι αναπαραστάσεις των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια

Δεν επαρκούν μόνο οι μεταρρυθμίσεις που αφορούν τις πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σε θέματα φύλου, αλλά ενδείκνυται μια ευρύτερη μετάβαση σε πιο ισότιμες αναπαραστάσεις που εδράζονται σε ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, τα σχολικά εγχειρίδια. Το βιβλίο ως μέρος της εκπαίδευσης και ενταγμένο στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο δεν μένει αναλλοίωτο από τις έμφυλες προκαταλήψεις. Σε παλαιότερα αναγνωστικά του 1954 και 1965 αλλά και σε νεότερα του 1978 και 1979 συναντάμε την κυριαρχία του αρσενικού φύλου, τον αποκλεισμό των γυναικείων χαρακτήρων από κάθε δημιουργική ασχολία και έκφραση, τον σαφή διαχωρισμό καθηκόντων στα δύο φύλα. Τα σχολικά εγχειρίδια, ειδικά των πρώτων τάξεων του δημοτικού, ασκούν επίσης βαρυσήμαντη επιρροή στον τρόπο που τα παιδιά ορίζουν την ταυτότητα τους και διαφοροποιούνται από το άλλο φύλο. Εν παραλλήλω, πολλά από τα μαθήματα που διδάσκονταν τα κορίτσια όσο ανατρέχουμε πίσω στον χρόνο έχουν καθαρά έμφυλο χαρακτήρα. Τα πρώτα μαθήματα που διδάσκονται τα κορίτσια παρουσίαζαν μεγάλη συνάφεια με τα οικιακά τους καθήκοντα, τα οποία αποτελούσαν την βασική μορφή εκπαίδευσης τους. Κάποια από αυτά τα μαθήματα περιελάμβαναν την ραπτική, το πλέξιμο και το κέντημα μαζί με την ανάγνωση, την γραφή και την αριθμητική. Αυτή η ιστορική επισκόπηση των σχολικών εγχειριδίων αποβλέπει στην σχέση που παρουσιάζει ο έμφυλος χαρακτήρας των βιβλίων με τις δυνατότητες και τα

² Νώτη Φ., Καντσά Β. (2007). *Η ισότητα των φύλων και οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ενσωμάτωση της στην εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση : Μία φεμινιστική κριτική*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, διπλωματική εργασία, Μυτιλήνη, σελ. 50

καθήκοντα που το εκάστοτε φύλο θεωρεί ότι έχει τόσο απέναντι στον εαυτό του, όσο και απέναντι στην κοινωνία.

Επιπλέον, η M.U'Ren το 1971, μελέτησε τα εγχειρίδια που συνιστούσε το California State Board of Education και βρήκε ότι το 75% από τους κύριους χαρακτήρες στις ιστορίες ήταν άντρες και λιγότερο από 20% γυναίκες.³ Παράλληλα, όπως αναφέρει η Ζιώγου, «στα παλαιότερα αναγνωστικά του 1954 και 1965 αλλά και στα καινούργια του 1978 και 1979 συναντάμε την κυριαρχία του αρσενικού φύλου, τον αποκλεισμό των γυναικείων χαρακτήρων από κάθε δημιουργική ασχολία και έκφραση, τον σαφή διαχωρισμό καθηκόντων στα δύο φύλα».⁴ Το βιβλίο κατέχοντας μια πιο 'πνευματική' και 'βαθύτερη' προσέγγιση των πραγμάτων προβάλλει με την σειρά του αυτές τις αναπαραστάσεις. Η διάκριση αυτή υπογραμμίζεται, πολλές φορές και από τον ίδιο τον δάσκαλο, στο πλαίσιο μιας τάξης, πρακτική που υποδηλώνει την βαθιά εδραιωμένη διάκριση των δύο φύλων ανεξαρτήτως κοινωνικής ή μορφωτικής κλίμακας. Απ' την άλλη πλευρά, ο Ν. Σωρίπολος, καταδίκασε την συνήθεια να απομακρύνονται τα κορίτσια από το σπίτι για να φοιτήσουν...».⁵ Αυτές οι αντιλήψεις, όχι μόνο καθυστέρησαν την είσοδο των γυναικών στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά, ταυτόχρονα στάθηκαν εμπόδιο και στην μετέπειτα πορεία των γυναικών, όπου κατάφεραν να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση.

4. Κατασκευάζοντας την θηλυκότητα: η συνιστώσα της εκπαίδευσης

Ο ευμετάβλητος χαρακτήρας ενός μικρού κοριτσιού λαμβάνει συγκεκριμένα ερεθίσματα δημιουργώντας το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πρέπει να ζήσει, το πλαίσιο της θηλυκότητας και των δραστηριοτήτων που αρμόζει σ' αυτήν. Από την πρώτη μας αναπνοή, από της είσοδο μας στον κόσμο... της ευπειθειας, της αγάπης για υποταγή, ησυχία και ευγένεια...[μας έμαθαν] να αποδοκιμάζουμε τις δραστηριότητες του 'αγοροκόριτσου', την εξυπνάδα, τη νοημοσύνη και την ανεξαρτησία πριν ακόμα γίνουμε ικανές να προβληματιστούμε υιοθετούμε ένα περιβάλλοντος που μας διδάσκει μία όψη της θηλυκότητας... που μοιάζει να είναι δική μας.»⁶ Η θηλυκότητα ορίζει συνιστώσες όπως η συμπεριφορά, οι αρμοδιότητες, οι υποχρεώσεις, η εκπαίδευση κ.α. Ο ρόλος της μητρότητας αποτελεί την σημαντικότερη, ίσως, συνιστώσα της θηλυκότητας και της 'ολοκλήρωσης' μιας γυναίκας. Η 'φύση' της γυναίκας μοιάζει να είναι προορισμένη για λειτουργίες όπως αυτή της μητρότητας, όπου ο παράγοντας της εκπαίδευσης μοιάζει να είναι δευτερεύουσας σημασίας ή αδιάφορος. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι γυναίκες αποθαρρύνονταν τόσο σε μικρο-επίπεδο όσο και σε μακρο-επίπεδο να εκπαιδευτούν και να παραμερίσουν άλλες σημαντικές υποχρεώσεις που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με το φύλο τους. Η εκπαίδευση των κοριτσιών και μετέπειτα η συνέχιση σε ανώτερες βαθμίδες της εκπαιδευτικής κλίμακας αποθαρρύνονταν τόσο σε επίπεδο κοινωνίας- έθνους όσο και σε ατομικό- οικογενειακό επίπεδο. Απ' την μία πλευρά, ειδικά σε συγκεκριμένες ιστορικές χρονικές περιόδους, η γυναίκα

³ Δεληγιάννη Β., Ζιώγου Σ. (1994). *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και Σύγχρονος προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σελ. 134

⁴ Δεληγιάννη Β., Ζιώγου Σ. (1994). *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και Σύγχρονος προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σελ. 142-3

⁵ Μπακαλάκη Α., Ελεγκίτου Ε. (1987). Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, σελ. 25

⁶ Αντωνοπούλου Χριστίνα (1999). *Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων*, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 51-2
*βλ. Μπακαλάκη Αλεξάνδρα. (1994), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

έπρεπε να 'παράγει' και να αναπαράγει παιδιά-πολίτες ενός έθνους. Η ίδια η κοινωνία παρότρυνε τις γυναίκες να γίνονται 'μηχανές' αναπαραγωγής, πρακτική που συνδέονταν με σεβασμό απέναντι στο πρόσωπο τους από τους οικείους, αλλά κυρίως από την κοινωνία και το έθνος. Από την άλλη πλευρά η οικογένεια ως θεσμός αλλά και ως μονάδα ενθάρρυνε την έγγαμη ζωή και την απόκτηση απογόνων, υποστηρίζοντας ότι ο σκοπός της γυναίκας ήταν μητρότητα. Οι 'Λόγοι' αυτοί, όπως τους προσεγγίζει ο Foucault, άσκησαν και εξακολουθούν να ασκούν βαρυσήμαντη επιρροή στον τρόπο που οι γυναίκες προσλαμβάνουν τον εαυτό τους αλλά και τις υποχρεώσεις που έχουν τόσο απέναντι στο οικογενειακό τους περιβάλλον όσο και στην τοπική κοινωνία. Ακόμη και σήμερα, οι γυναίκες που επιλέγουν να μείνουν μακριά από τα 'καθήκοντα της μητρότητας', θεωρείται ότι δεν 'ολοκληρώνονται' ούτε ως άτομα ούτε ως γυναίκες. Απαρνούμενες την βασικότερη συνιστώσα της θηλυκότητας, οι επιλογές τους, τις περισσότερες φορές, ανάγονται σε δυσλειτουργίες ή στην αποτυχία επίτευξης αυτού του 'σκοπού'. Η επιλογή μιας γυναίκας να μην τεκνοποιήσει ανάγεται και πάλι στη βιολογία, ίσως με τον χειρότερο τρόπο, υποδεικνύοντας ότι η επιλογή αυτή ουσιαστικά δεν συνιστά επιλογή αλλά συνέπεια της προσπάθειας για τεκνοποίηση. Αυτό που θα ήθελα να αναδείξω αναφέροντας όλες αυτές τις πληροφορίες περί μητρότητας είναι ότι η θέληση της γυναίκας δεν εμφανίζεται ή αποσιωπάται και αυτή η πρακτική έχει επιπτώσεις τόσο στην εκπαίδευση όσο και σε άλλους τομείς της ζωής των γυναικών.

Για να συντελεστεί αυτή η αλλαγή πρέπει να αναδιαμορφωθούν και άλλοι 'Λόγοι' όπως τα βιβλία, τα Μ.Μ.Ε. και εν γένει τα διάφορα πληροφοριακά μέσα. Στο πλαίσιο, όμως, του σχολικού περιβάλλοντος η χρήση βιβλίων που προωθούν την ισότητα και αμβλύνουν τις έμφυλες διαφορές σε συνδυασμό με την κρίση του εκπαιδευτικού, η οποία μένει ανεπηρέαστη από έμφυλους 'Λόγους', δύναται να συντελέσει στην αναγνώριση του άτομου ανεξαρτήτως φύλου και των ικανοτήτων του. Επιπλέον, η προσπάθεια αυτή θα έχει γόνιμα αποτελέσματα, εφόσον υπάρξει ένας γενικότερος διεπιστημονικός προβληματισμός πάνω σε θέματα φύλου και μία γενικότερη αμφισβήτηση απέναντι στα υφιστάμενα στερεότυπα. Ο σημαντικός ρόλος που αναλαμβάνει ο κάθε εκπαιδευτικός, μπορεί να συμβάλει σ' αυτή την αμφισβήτηση (των στερεοτύπων) και την στάση απέναντι στην ετερότητα (γλωσσική, φυλετική, ταξική, θρησκευτική, έμφυλη).

5. Επίλογος

Η εξάλειψη των στερεοτυπών μπορεί να χρειαστεί αρκετό χρόνο για να συντελεστεί, αλλά μόνο μέσα από την συνεχή γνώση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών-μεσολαβητών μπορεί να ενθαρρυνθεί και να προωθηθεί. Οι εκπαιδευτικοί καλούνται να αναδιαπραγματευτούν τα στερεότυπα που τα παιδιά φέρουν τόσο από το οικογενειακό τους περιβάλλον, όσο και από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Ειδικά, όσο η ηλικιακή βαθμίδα των μαθητών ανεβαίνει, η έκθεση σε έμφυλα στερεότυπα γίνεται ακόμη πιο έντονη, κυρίως από τον κοινωνικό τους περίγυρο (βλ. συμμαθητές, παρέες), αλλά και από μέσα όπως η τηλεόραση, το διαδίκτυο κ.λπ. Επιπλέον, στις προεφηβικές και εφηβικές ηλικίες η προσοχή των παιδιών εστιάζεται στις αντιλήψεις των συνομηλίκων, συνιστώσα που κάνει πιο δύσκολο το έργο των εκπαιδευτικών. Παρόλ' αυτά, το εκπαιδευτικό σύστημα, ως φορέας ιδεολογικών αξιών πρέπει να ενθαρρύνει πολιτικές ισότητας, αλλά και εξέλιξης. Η ερμηνεία των σχολικών εγχειριδίων δύναται να επαναπροσδιοριστεί μόνο αν υπάρξει ένα γενικότερος προβληματισμός σε θέματα φύλου, όπου ο ρόλος των εκπαιδευτικών καθίσταται σημαντικός και κρίσιμος όσο αναφορά τις αξίες και τις αντιλήψεις που εκθειάζουν και μεταλαμπαδεύουν στα παιδιά. Οι εκπαιδευτικοί, μέσα

από αυτές τις πρακτικές δεν προωθούν απλά την ισότητα, αλλά εξελίσσονται. Άλλωστε, η εκπαίδευση ενέχει το στοιχείο της εξέλιξης και οι εκπαιδευτικοί για άλλη μια φορά θα πρέπει να δώσουν το σωστό παράδειγμα.

6. Βιβλιογραφία

Δεληγιάννη Β., Ζιώγου Σ. (1994). *Εκπαίδευση και φύλο: Ιστορική διάσταση και Σύγχρονος προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας

Μπακαλάκη Α., Ελεγκίτου Ε. (1987). Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς

Μπακαλάκη Αλεξάνδρα. (1994), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Νώτη Φ., Καντσά Β. (2007). *Η ισότητα των φύλων και οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ενσωμάτωση της στην εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση : Μία φεμινιστική κριτική*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, διπλωματική εργασία, Μυτιλήνη

Αντωνοπούλου Χριστίνα (1999). *Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων*, Αθήνα: Καστανιώτης